

MARCIN KRÓL:

Polen – på väg mot friheten?

Den polska regeringen verkar i en mycket svår situation såväl ur ekonomisk som psykologisk och etisk synvinkel. Det finns stor risk att en betydande del av befolkningen kommer att förknippa den fria marknaden med en negativ bild av allas kamp mot alla.

Det europeiska exemplet visar dock otvetydigt att en marknadsekonomisk revolution är osvikligt verksam såväl ekonomiskt som etiskt, trots dess smärtsamma följdverkningar.

Dagens Polen måste förlita sig på den europeiska erfarenheten och de värderingar – och framför allt de metoder – som de europeiska traditionerna skapat.

Den politiska situationen i Polen skiljer sig i grunden från motsvarande situation i ett västland. I ett sådant finns en lång rad faktorer att ta med i beräkningen – de flesta av dem förutsägbara. I Polens fall finns minst lika många – de flesta oförutsägbara.

Jag avser därför inte att här uppträda som någon spåman, utan inskränker mig till att beröra några av de viktigaste problemen i den polska situationen.

Olika ekonomiska idéer

Under de sista åren av kommunisternas tid vid makten växte det fram en relativt stark och mycket uppmärksam gruppering med en blandad ideologisk bakgrund som allmänt kan betecknas som nyliberal. Denna grupperings viktigaste och praktiskt taget enda motto var: lösgör den fria företagsamhetens mekanismer och allt annat löser sig. Detta motto accepterades villigt av center- och centerhögergrupperingarna i samhället. Naturligtvis var mottot en protest riktad mot den kommunistiska ekonomin eller – om man instämmer i de befogade tvivlen på att något sådant finns – mot en planerad ekonomi.

De polska nyliberalerna kom emellertid också i konflikt med de ekonomiska idéer som dominerade i Solidaritet – även om inte alla vågade säga detta högt. Dessa idéer grundade sig på tankar om kollektivism, social rättvisa och jämlikhet. Detta var idéer som i stort sett byggde på rädslan för en kapitalism, eller för den bild av den som det polska samhället fått genom långvarig och påtvingad indoktrinering via den kommunistiska ideologins filter. Solidaritets aktivister fruktade för-

Marcin Król är chefredaktör för Res Publica.

modligen kapitalismens brutala spelregler och uppkomsten av alltför stora inkomst- och förmögenhetsskillnader. De föredrog de vaga visionerna om "kollektivisering" framför den hotfulla bilden av en fri marknad.

Man måste hålla i minnet att allt detta var rena spekulationer. Ingen hade haft någon möjlighet att pröva bärigheten hos sina idéer. När så Tadeusz Mazowieckis regering helt oväntat bildades, ryckte frågan om den fria marknaden i förgrunden i all sin komplexitet, tillsammans med andra möjliga ekonomiska lösningar, för både styrande och styrda. Oväntat visade sig nyliberalismen i den version som då marknadsfördes i Polen inte nödvändigtvis befrämja den nya regeringens reformer, även om denna klart förordade införandet av en fri marknad.

Ett psykologiskt problem

Det finns också ett psykologiskt problem, som även handlar om etiska värderingar. Den överlägsna attityden hos nyliberalerna, vilka var redo att höja även den mest brutala konkurrens till skyarna bara för att framhäva absurditeterna i det kommunistiska systemet, uppfattades av folket som ett lovprisande av farliga uppfattningar, av ett slag som folk varken var vana vid eller förstod, då de levat i en fattig men beskyddande stat. Med andra ord: det finns nu en uppenbar risk att en betydande del av befolkningen, särskilt de mindre bemedlade och de mindre företagsamma, kommer att förknippa den fria marknaden med en negativ bild av en allas kamp emot alla, i vilken en total brutalisering av det offentliga och ekonomiska livet härskar, så som man tror sker i de stora städerna i USA. Denna bild associ-

eras också med brist på sociala trygghets-system, en försämring av utbildningsväsendet och en rad andra sociala följdverkningar, såsom drogproblem, mord och en tillväxt av den organiserade brottsligheten.

"Polackerna har varken underkastat sig andligt eller som nation"; brukade ledare för den polska oppositionen under lång tid stolt hävda, men de har inte kunnat undgå att påverkas av propagandans långsiktiga verkan. Det var också oundvikligt att de vände sig vid frånvaron av arbetslöshet och existensen av grundläggande och generella sociala välfärdssystem. När vi nu talar om detta rent teoretiskt är naturligtvis alla fullt medvetna om det otillräckliga i dessa välfärdssystem, utbildningssystemets förfall och skadligheten av en på konstlad väg upprätthållen full sysselsättning. När det är dags att avskaffa dessa tvivelaktiga landvinningar, är emellertid endast en mycket begränsad grupp beredd att genomföra detta helt och reservationslöst. Slutligen, i en situation präglad av ekonomisk kris och allmän osäkerhet om framtiden börjar människor klamra sig fast vid de futtiga förmåner de har. Ett bra exempel är prishöjningarna på medicin. Den planerade prishöjningen var nödvändig för att få läkemedelsproduktionen lönsam — och den polska läkemedelsindustrin håller en riktigt god standard. Men prishöjningen återkallades av regeringen av rädsla för allmänhetens reaktion. Det visade sig nämligen att endast 7 % av alla människor själva betalar sin medicin. Resten får den av olika skäl gratis. Den verkliga bevekelsegrunden för återkallelsen var rädslan att anklagas för en oetisk åtgärd, snarare än verklig omsorg om de fattiga.

Naturligtvis vill jag inte klandra en regering som står mig nära. Jag försöker endast peka på den svåra situation den har att verka i, såväl ur ekonomisk som psykologisk och etisk synvinkel.

Den nya medelklassen

Alla "revolutioner" i syfte att införa en fri marknad leder till att medelklassen utvecklas och stärks. Den revolution som Margaret Thatcher genomfört i Storbritannien kan på intet vis jämföras med den revolution som nu äger rum i Polen, men till och med i Storbritannien uppstod problemet med den obehagliga medelklassen, dessa *nouveaux-riches*. Detta problem kommer att uppstå också i Polen, i än större utsträckning — eller det kanske redan existerar. Det polska samhället och den polska nationen har överlevt inte bara kommunismen, utan även sjuttonhundratalets delningar och den nazistiska ockupationen just tack vare en särskild kollektivistisk talang. Det gradvisa framåtskridandet hos samhällsklasserna har ägt rum tack vare de nationella förebilder och uppsättningar av värderingar, som först bestods av adeln och sedan av intelligentsian. I dag är det meningslöst att grubbla över om detta var bra eller inte — det bara var så. Förebilderna för individer, familjer och för den lokala kulturen var härledda ur de förebilder som formulerades på nationell nivå. Ett sådant sakernas tillstånd höll tillbaka bourgeoisie och den välbeställda bondeklassens framträdande; de hade egna, särskilda normer för uppförande och arbete.

I dag, när en ny medelklass snabbt gör entré i det polska offentliga livet och dess uppträdande blir ojämförligt mer marke-

rat, finns det en välgrundad oro för att denna klass, genom att bryta banden med den kollektivistiska och i realiteten enda tradition som finns, praktiskt taget kommer att sakna normer för beteende och kultur att erbjuda. Den kommer att verka i ett sorts vacuum, på andligen ödelagd mark. Den enda obrutna linje i traditionen som de kommunistiska regeringarna misslyckats att bryta, kan komma att brytas.

Här skulle man kunna räkna på katolicismens inflytande. Jag tror emellertid inte att den polska kyrkan kommer att klara av att, som hittills, byta roll från politisk medlare till att bli den som skapar den moraliska basen för marknadsekonomin. Denna process kommer — om den alls lyckas — att ta lång tid. Under sådana förhållanden kommer eliternas roll som skapare av förebilder att få stor betydelse. De uppgifter som väntar kulturskapare och intellektuella kommer, vilken situationen än blir, att bli särskilt viktiga.

Kulturområdet

Den utan tvivel förnuftiga kvinnliga kulturministern har i ett av sina första uttalanden sagt, att det först och främst är nödvändigt att man från högre ort inte lägger sig i kulturlivet och att man låter marknadskrafterna fritt råda, fastän i delvis modifierad form, även inom denna sektor. Detta problem är inte lätt att lösa i något västland heller, men i den polska kontexten i synnerhet är detta ovanligt komplicerat. Dock är problemets komplexitet i stor utsträckning typisk för hela frågan om införande av marknadsekonomi över huvud taget.

Det finns ett stort antal områden i sam-

hället där offentlig intervention nästan alltid är skadlig. Något slags statlig intervention i en ekonomi är oundviklig, även om vi nu under någon tid har kunnat iaktta en tendens till minskning. Kulturlivet i Polen har, med smärre undantag, subventionerats och centralstyrts sedan 1945. Den skada som sådant medför är påtaglig. Emellertid har, och detta medger jag motvilligt, det polska musik- och teaterlivet under just denna period lyckats nå en lysande nivå, likaså den polska poesin. Subventioner och centralstyrning behöver inte nödvändigtvis ge usla resultat, så som fallet alltid blir under ideologiskt tvång. I dag, när vi skulle vilja introducera marknadsekonomin på alla områden, riskerar vi att få betala ett fruktansvärt pris. Medan en fri marknad på produktionsområdet även till en början kan få ogynnsamma resultat, så kommer den på kulturområdet helt säkert att medföra sådana.

Statlig kontroll och subventioner skulle emellertid vara nära nog lika farligt, eftersom i så fall i en situation av allmän ekonomisk nedgång ett särskilt tvåsektorsystem skulle skapas på kulturområdet. Jag kan föreställa mig den vilda kampen mellan olika målare om vem som bättre förtjänar pengar ur dessa subsidier, medan det som vi vet är en uppgift av herkuliska dimensioner att avgöra vilken av två samtida målare som är den bättre. Vad kan man då göra för att skydda det polska samhället och i synnerhet då dess idealskapande delar från fullständigt armod och ogillande? Vilka kriterier skall styra den fria marknadens — inte evolution, men väl — revolution?

Den filosofiska grundvalen

Från kulturen övergår vi till de grundläggande frågorna. Det är nödvändigt att vi beaktar den filosofiska grundvalen för denna förändring mot en fri marknad. Personligen är jag mest tilltalad av de teoretiker som ser marknadsmekanismen som bara en mekanism, d v s som anser att en fri marknad etiskt sett är neutral. Dess grunder och dess konsekvenser är dock inte etiskt neutrala. Vilken filosofi står bakom den fria marknadens revolution i Polen? Det svar jag skall presentera är bara mitt eget, då jag är rädd att den polska regeringen ännu inte har lyckats att prestera någon sådan. Det huvudsakliga hindret för detta är nödvändigheten av en taktiskt betingad koalition med kommunistiska element, vilka hindrar och från tid till annan gör det helt omöjligt att säga sanningen; eller snarare, att säga hela sanningen.

I hela västvärlden, med undantag för USA och Japan där saker förhåller sig annorlunda, liksom även i Storbritannien trots fru Thatchers insatser, styrs den ekonomiska sfären av ett liberalt eller nyliberalt system, medan den moderata socialdemokratiska flygelns idéer visat sig framgångsrika inom den offentliga sfären. Naturligtvis är det viktigt att överväga huruvida lägre skatter, som ger högre produktion och därmed mer pengar till sociala välfärdsinsatser, är en bättre lösning än högre skatter (jag behöver inte närmare utveckla resonemanget).

Meningsskiljaktigheter inom detta område är emellertid i grund och botten av teknisk och inte ideologisk natur, ehuru väl de här och där, särskilt i Frankrike, fortfarande antar formen av ideologiska meningsmotsättningar. Syftet är att opti-

mera den fria marknadsekonomin, men bara så att producenter kan maximera sina vinster, huvudsakligen för att livskvaliteten, hälsovården, utbildningssystemet, kulturlivet, minoritetsskyddet etc skall kunna förbättras. Om detta är man i västvärlden i princip överens.

Det kan låta banalt, men jag är av åsikten att det polska samhällets och den polska regeringens filosofi borde påminna om den ovan. Om den fria marknaden finge verka med maximal effektivitet skulle detta skapa bättre levnadsförhållanden för folket och därmed bättre förutsättningar för god social omsorg. Saken är emellertid den att den polska regeringen, som lyssnar till de signaler den får från det polska samhället, förståeligt nog vill genomföra *båda* dessa uppgifter: en fri marknad och på samma gång en relativt hög levnadsstandard. Detta är, enligt min uppfattning och enligt fler som tänker i liknande banor som jag, helt enkelt inte möjligt.

Det europeiska exemplet

Detta måste ärligt och öppet förklaras för det polska folket, eftersom varje dag av osäkerhet som går endast stärker möjligheterna för de demagoger på både höger- och vänsterkanten, som bara väntar på ett tillfälle att peka på hur den Solidaritetssledda regeringen avsiktligt arbetar för en sänkning av levnadsstandarden. Detta måste sägas och kan sägas, eftersom vi har det europeiska exemplet som otvetydigt och otvivelaktigt visar att en sådan operation, en marknadsekonomisk revolution, är osvikligt verksam såväl ekonomiskt

som etiskt, trots dess smärtsamma följdverkningar.

I detta hänseende, liksom i de helt grundläggande frågorna på kulturens och filosofins område, måste dagens Polen stödja sig och förlita sig på den europeiska erfarenheten. Och även om jag alltid stått för uppfattningen att historien inte är en *magistra vitae*, så anser jag att vi kan ha fullt förtroende för de värderingar och, framför allt, de metoder och mekanismer som de europeiska traditionerna skapat.

Avslutningsvis skulle jag vilja peka på en annan fara som även den kommer sig av att inte hela sanningen berättats. För inte så länge sedan sade den man vi alla beundrar — Lech Walesa — i en intervju att han skulle önska och anser det lämpligt för Polen att förena det bästa från de två världarna, den socialistiska och den kapitalistiska. Jag talar här inte om Lech Walesas missuppfattning, utan om ett visst sätt att tänka som polacker, och tvivelsutan andra företrädare för länder som utsatts för realsocialismen, har indoktrinerats i under decennier. De tror att vissa önskvärda förmåner, såsom fri utbildning och hälsovård, höga pensioner och social rättvisa, bättre garanteras i realsocialismens värld. Intet kan vara längre från sanningen.

Det är därför nödvändigt att oupphörligt upprepa att den fria marknaden är en mekanism som kan och bör användas för att uppnå vissa socialt önskvärda mål. Det är nödvändigt att ständigt upprepa dettas och det är nödvändigt att hjälpa Polens folk att på ett lyckat sätt få denna mekanism satt i drift, utan att tappa den etiska aspekten ur sikte.